

Az egyén és a világ viszonya József Attila költészetében

József Attila olyan, ellentmondásokban bővelkedő életúttal rendelkezik, amely sokszorosan rendhagyónak mutatkozik, még a pályatársak (pl. Illyés Gyula vagy Szabó Lőrinc) fordulatokban ugyancsak gazdagnak mondható pályafutásához képest is. **Élete is, költészete is: kísérletek sorozata.**

A költőnek személyes élménye volt a „**világhiány**”-nak nevezett állapot megélése: apátlan-anyátlan árvaként elveszítette saját, eredeti világát, az új pedig (ahová szociálisan emelkedett) számára mindvégig földolgozhatatlan maradt. **Verseiben folyamatosan kísérletet tett az én és a világ viszonyának végleges és elfogadható tisztázására.** Az összes lehetséges szerepet végiggondolta, költeményeiben a lehetséges változatok mindegyikét megfogalmazta: a teljes tagadástól a tökéletes harmónia eléréséig. Költői életművében viszont érzékelhető, hogy egyik mellett sem tudott hosszabban megmaradni, **a folytonos útkeresés, az újabb lehetőségek megtalálása izgatta.** A kifejezőmód, a stílus gyakran változik, a kérdése viszont mindig ugyanaz: *Ki vagyok én a világban? Mi lehet a célom? Miért vagyok, mit tehetek?*

József Attila nagyon korán, de nem azonnal találta meg a hangját. **Első kötete, a Szépség koldusa (1922) még az érzelmi forrongásainak korszakát élő fiatalembert mutatja.** A húszas évek derekától kezdve nyer teret József Attila költészetében a lírai énnel a társadalmon kívüli, csavargó, lázadó embert idéző szerepjátéka. E szerep első kiérlelt, reprezentatív megformálása a *Tiszta szívvel*.

Tiszta szívvel (1925)

A *Tiszta szívvel* az alig húszéves fiatalember léthelyzetének és ebből fakadó életérzésének pontos megörökítője. A nagyfokú személyesség a léthelyzet leglényegesebb vonásait emeli ki: **a lírai hős teljesen magára maradt, nincsen a társadalomnak olyan értéke, amellyel ő is rendelkezne, illetve amelyet a magáénak érezhetne.** A hiány leltárával indul a mű, az életrajzi elemek és a világnézeti fejlődés életrajza szétszakíthatatlan, jelképes egységgé olvadnak össze. A hiány számbavétele egyúttal tagadás is: **az adott társadalom teljes megtagadása.** A költő először az érzelmi és a tudati értékek nemlétét panaszolja. Az 5-6. sor a legelemibb biológiai lét veszélyeztetettségét kiáltja világgá. **Az éhezés József Attilának kisgyermekkorától szinte mindennapos tapasztalata.** Az éhezés a hangsúlyos életrajzi elem a versben, ez a tény magyarázza a korábbi és a későbbi sorokat is.

A tagadást rendkívül nyomatékosan fejezi ki a vers. Az első hat sorban tizenegy tagadás van (kilenc tagadószó, egy tagadott ige és egy tagadó ige). A társadalom kisemmizettje anarchista módon lázad fel, a személyes igazságszolgáltatást választja. A vers lázadó hőse még halálában is hat: a halált hozó fű gyilkosainak hozza a halált.

A verset elutasítók erkölcstelennek, nihilistának tartották a fiatal költő szemléletét. A maguk szempontjából igazuk volt: a költő az ő erkölceiket utasította el. Az „ördöggel” szövetkező fiatalember vallomásában azonban éppen **a tisztaság a hangsúlyos motívum.** **Nem az adott társadalom konvenciói (hagyományai), hanem az általános emberi értékek felől nézi a világot a vers lírai hőse.** Modern kis ballada ez a vers a magára maradt és a maga jussát perló fiatalemberről. A *Tiszta szívvel* hatására nemcsak a tanári pályától tanácsolták el a fiatal költőt, hanem egyúttal költővé is avatták. A vers több helyen is megjelent, cikkeket írtak róla.

Medáliák (1928)

A ciklus címe **a medallion szóra utal, amely arcképet, emléktárgyat rejtő kis aranytokocskát jelent.** A sorok gyakran **távoli asszociációkat** rántanak egybe: „*a cseléd lány könnye a kovászába hull, / ne keress csókot, ez a ház kigyúl, / hazatalálsz még, szedd a lábodat - / füstölő szemek világítanak*”.

A medáliák motívumai jórészt **gyermekkori élményekből valók.** Az emlékképek önálló képpé változnak, a gyors és váratlan vágások következtében mindig **túlmutatnak önmagukon, szimbolikusan megfejtető jelentésekkel alakulnak.** A ciklus számokkal is elválasztott verseit elsősorban **a központi motívum, az én és a világ disszonáns (össze nem illő) viszonya kapcsolja össze. A Medáliák azt a kérdést feszegeti, hogy meddig engedi a világ az én kiterjedését.** (Felfogható a 23 éves költő belső fejlődésrajzának is; erre utalhat, hogy a ciklus 23 strófából áll, a 11. darabban 23 király, illetve kölyök szerepel.)

Például az első vers az öntudatra ébredés, a helyzetfelismerés, a boldog önfeledtség, ártatlanság elvesztésének, a világtól való elidegenedettségnek drámáját vetíti elénk. Az első hat sor a hajdan volt idillt jeleníti meg, az utolsó kettő pedig a keserves jelent. A lírai én múltját a mitikus, jámbor óriáselefánt jelképezi, aki közvetített ég és föld között - mintha a legendás aranykor álmát valósította volna meg -, míg rá nem kellett ébrednie, hogy emberként, emberi lélekként parányivá zsugorodik a tér („*mennyem odavan*”), s régi vágyai, méretei otrombának hatnak ebből a perspektívából.

Eszmélet (1934)

Kisebbségi könyvtárnyi szakirodalma van; nemcsak József Attila életművében, de XX. századi líránk történetében is kivételesen bonyolult, hatalmas ívű gondolati költemény. Benne a költő mintegy **összegezi a zsákutcák sorozataként megélt életútját, ami egyben a kor által felkínált emberi szerepek, politikai és társadalmi programok tökéletes csődjét is jelenti.**

Az *Eszmélet* mégsem csak a válság, az elbizonytalanodás megvallása, hanem **óriási szellemi erőfeszítés arra, hogy megtalálja, kiválassza a maga és mások számára a korszerű, teremtető cselekvés útját-módját.** A csőd belátása is segítheti a dolgok rendezését. Az *Eszmélet* valójában nem vers, hanem **versciklus: az egyes szakaszok önállóak és zártak, nem folytatódik egyik a másikban, csaknem mindegyik új témát vet fel.**

Az I. szakasz tárgya a felébredés, a felelősség és ezen az alapon kapcsolódik hozzá a ciklus címéhez.

A II. szakasznak ez lehetne a címe: *Az álom.* Itt jelenik meg először a lírai én, akiben az ébredés után bizonytalan rossz érzésként él tovább a zavaros vágyteljesítő álom emléke. Míg az álomban (sejthetően) a vágyott, a szabadságot is érvényesítő rend képe jelent meg, az én-t körülvevő „*vas világ*” rendje embertelen, szigorú és ellenséges az énnel szemben. **A valóságnak és az álomnak, illetve emberi vágyaknak ez az ellentéte már érzékelteti az *Eszmélet* egyik alapproblémáját, a szabadságot áhító, de a világot börtönként megélő, gondolkodó ember léthelyzetét.**

A IV. szakasz első öt sorát, a **totálisan determinált világ vízióját a fahasábok és a farakás metaforájában érzékelteti**. Ez a metafora itt elvont filozófiai tételként jelenik meg (s a lírai én első kísérleteként a világ magyarázatára): a „*vas világ*”-ban mindent átfogó, az ember számára riasztó és félelmetes determináció uralkodik. A látszólag oda nem illő ige, a „*bever*” jelzi, hogy e világot csak a tehetetlenség súlya tartja egyben: a szélsőséges determináció valójában teljes esetlegesség. A IV. szakasz utolsó három sora az élettelen és élővilág szembeállításával azt sugallja, hogy az előbbi pusztulásra van ítélve („*ami van, széthull darabokra*”), és a pusztulás csak az élővilág kereteiben értelmezhető.

A VI. szakasz a lírai én újabb kísérlete a mozgatórugók tisztázására. „*Im itt a szenvedés belül, / ám ott kívül a magyarázat*”. **Azaz a világ hibái okozzák a személyiség bajait, a belső a külsőn keresztül érthető meg.** „*Rab vagy, amíg a szíved lázad*”. Vagyis nem elég a belső lázadás, a külső világot kell megváltoztatni.

A „*vas-világ*”, illetve börtönvilág kényszerét tudomásul vevő ember két lehetséges választ mutatja be a **X. és XI. szakasz**: az aszketikus-sztoikus (nyugodt, minden célról lemondó) és a hedonista (az életörömet hirdető) magatartást. **Az első azé a felnőtt emberé, aki látja és tudomásul veszi a világ rideg törvényeit, és ennek megfelelően alakítja viselkedését: az emberre rótt életet sztoikus nyugalommal viseli el, minden kötöttségtől megszabadulva kibontakoztatja a maga független, autentikus (önálló, csak rá jellemző) személyiségét.** E magatartást három sajátos vonással jellemzi a költő én:

a) A „*meglett ember*” **lemond az érzelmi kötődésekről**, tudja, hogy egyedül áll a kíméletlen világban, és vállalja a függetlenséget biztosító magányt.

b) Tudja, hogy az élet csak ráadás a halálra. **Ebben a paradoxonban az alapvető értéknek tekintett élet csak valami másodlagos, a halálhoz, az értékek megszűnéséhez képest.** Az élet önmagában véletlen, „*talált tárgy*”; ugyanis abból, hogy az ember beleszületett a világba, még nem következik az, hogy mit kell tennie, hogyan kell élnie. A saját tárgyainkkal nem kell elszámolnunk, az élet azonban „*talált tárgy*”, ezért minden élet lezárulása egyben elszámolás is, a halál perspektívájából válik világossá az élet értelmes vagy értelmetlen volta.

c) Független, szabad lény, „*nem istene és nem papja / se magának, sem senkinek*”, aki tehát nem rabja saját személyiségének sem, és a világot sem akarja megváltani. **Nincs függő viszonyban senkivel, ahogy neki sincs más kiszolgáltatója.**

Tudod, hogy nincs bocsánat...(1937)

József Attila kései költészetének egyik legismertebb darabja. A személyiség ellehetetlenülésének végső állomását rögzíti. Szenvedélyes drámai párbeszéd, melyet a költő én önmagához intéz (önmegszólító vers), és amelynek csak az egyik felét halljuk. A kiinduló és egyúttal a végeredményt összegezõ állítás, melyre az összes többi épül: „*Légy, ami lennél: férfi*”.

A középpontban álló konfliktushelyzet: **a személyiség megvalósításának elmulasztása**, amiért valamiképpen ő maga is felelős, jóllehet a társadalom sem kínált megfelelő szerepet számára. Együttérző társak, közösség nélkül az ember menthetetlenül magára marad. A lírai én könnyörtelen tárgyilagossággal néz szembe és számol le csődbe torkolló életútjával (a mellérendelések és nyomatókos állítások végleges befejezettséget, bizonyosságot sugallnak). A levonható konzekvenciák **(kivonulás, öngyilkosság)** ellenében még a szerelem sem látszik megvalósítható alternatívának, mert feltételei (a föltétlen hit és bizalom) csak az értelem szögre akasztásával lennének teljesíthetők.

A második versszakban emlegetett „**bűn**” jelentése többértelmű, hiszen **legalább annyira terheli a társadalom, mint az egyén számláját**; tragikus ironia, hogy az ő sorsa nyújt erre példát („bizonyosság vagy erre”).